RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR PSIXODIAGNOSTIKASI RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR PSIXODIAGNOSTIKASI

Donabayeva Zebuniso Ma’rufjon qizi - Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari ” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar rivojlanishi va psixodiagnostikasi xususidagi fikrlar keltirilgan. Ushbu maqolada jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar psixodiagnostikasining nazariy – pedagogik asoslari, bolalardagi ushbu nuqsonlarning kelib chiqish sabablari, uning hozirgi jarayonlardagi holati va ahamiyati yoritilgan. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nuqsonlarini erta aniqlash, ularning ruhiy holatlarini o‘rganishning samarali shakl, vosita va metodlari o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar. Rivojlanish, aqliy rivojlanish, psixika, jismoniy rivojlanish, psixodiagnostika, logoped, maxsus ta’lim.

Kirish. Har qanday jamiyatning kuchi fuqarolarning ma’naviy etukligi, intelektual salohoyatga egaligi bilan belgilanadi. Fuqarolarning ma’naviy etukligi va intelektual salohiyati ta’lim tizimining mazmuni, shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun hamisha xizmat qiluvchi moddiy va ma’naviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy sog‘lom muhit darajasi, ijtimoiy munosabatlar mohiyati, shuningdek, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e’tiqodlari asosida shakllanadi.

Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyoti davomida erishilgan yutuqlar mavjud bo‘lishiga qaramay jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsonga ega bolalar hozirga vaqtga qadar mavjud va ular salmoqli darajada. Ular ham hayotni biz kabi ko‘rishni, eshitishni, sezishni va jamiyat a’zolari safida idrok etishni istashadi. Biroq ularning ayrimlari hattoki joyidan ham qo‘zg‘ala olishmaydi, aynan ular jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar hisoblanishadi.

Jismoniy va aqliy rivojlanishida nuqsonga ega turli yosh toifalarida bolalarni bir qator fanlarda - diffektalogiya, maxsus psixologiya, maxsus pedagogika, amaliy psixologiya kabi bir qancha yo‘nalishlarda o‘rganishimiz mumkin. Maxsus psixologiya hamda maxsus pedagogika - nuqsonli bolalarning ruhiy va jismoniy rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan bo‘lib, quyidagi qismlardan iborat:

1. Aqli zaif bolalar (oligofreno psixologiya).
2. Qulog‘i kar zaif eshituvchi bolalar.
3. Ko‘zi ko‘r va zaif ko‘ruvchi bolalar.
4. Turli darajada nutqlari buzilgan bolalar.
5. Murakkab nuqsonli bolalar.
6. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar.

7. Tayanch harakat tizimi buzilgan bolalar.

Har bir kategoriyadagi bolalar psixologo-pedagogik o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ularni o‘rganish jarayonida alohida strategiyalarni aniqlab olish zarur hisoblanadi. Shunday qilib birlamchi va ikkilamchi nuqsonlar natijasida anomal rivojlanishning shakllanishi murakkab sur’atga ega va u har bir bola uchun bir tomondan individual, ikkinchi tomondan esa unga o‘xshash nuqsonlar bilan xarakterlanadi. Ushbu o‘ziga xoslik rivojlanish nuqsonining har bir tipiga ta’alluqli bo‘lib, bolalardagi psixofizik xususiyatlarini inobatga olib, maxsus ta’lim sharoitlarini aniqlashga yordam beradi.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning har bir turida o‘ziga xos nuqsonlar darajasining namoyon bo‘lishi kuzatiladi. Riivojlanishdagi nuqsonlarni diagnostika qilish umumiy va o‘ziga xos qonuniyatlar asosida tuziladi.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni diagnostika qilishda ularning umumiy xususiyatlariga tayanmasdan, balki boladagi ijobiy xususiyatlar va potensial imkoniyatlarga tayanish lozim. Ularni diagnostika qilish natijalari psixologik-pedagogik diagnoz yordamida o‘rganiladi, u rivojlanish nuqsonining turi bilan chegaralanib qolmaydi. U bola rivojlanishining individual psixofizik xususiyatlari, shuningdek individual korreksion ish darturlarga tavsiyalar ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Psixodiagnostika bola rivojlanishining nuqsonlarni hamda uning o‘ziga xos psixologo-pedagogik xususiyatlarini aniqlaydi. Boladagi ushbu xususiyatlarni bilish bolaning imkoniyatlariga mos maktabgacha va maktab ta’lim dasturini, ta’lim muassasasining turini, individual tibbiy psixologo-pedagogik dasturni ishlab chiqishga yordam beradi.

Nutqida nuqsoni bor bolalar bilan ham o‘z vaqtida to‘g‘ri tashkillashtirilgan ta’lim – tarbiya ishlari bolalar rivojlanishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Fonetik-fonematik nutq kamchiligi - bu tovushlarni talaffuz etish va idrok qilish jarayonidagi kamchiliklar natijasida bolalarda ona-tilidagi tovushlarni talaffuz qilish tizimi shakllanishining buzilishidar. Nutqi fonetik-fonematik tomondan rivojlanmagan 3 – 4 - 5 yoshli bolalar normal eshituvchi va normal intellektli, nutqi va bunda nutqning tovush tomonining shakllanmaganligi asosiy o‘rin egallaydi. Bu bolalar uchun fonematik idrokning shakllanish jerayonining tugallanmaganligi xosdir. Nutq kamchiliklari tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish bilan chegaralanib qolmay, shuningdek tovushlarni etarli farqlamaslik va so‘zni tovush tomondan analiz qilishdagi qiyinchiliklar uchraydi. Bunday nutq kamchiligida nutqning idrok va talaffuz qilish nuqsonlariga asoslangan fonetik-fonematik tomonining buzilishi birinchi o‘rinda turadi. Shu bilan birga ba’zi bolalarda leksik-grammatik taraqqiyotida qo‘pol ifodalanmagan orqada qolishi ham kuzatilishi mumkin. Bu toifadagi bolalarga xos xususiyat artikulyasion yoki akustik belgilariga ko‘ra farq qiladigant tovushlarning shakllanish jarayonining tugallanmaganligi bo‘ladi.

Bu xolda bola nutqida differensiasiyalanmagan tovushlar bo‘lishi, tovushlarni almashtirish, nutqda ularni to‘g‘ri qo‘llamaslik ko‘plab tovushlarni buzib talaffuz qilish, shuningdek tovushlarni eshitishga ko‘ra etarli farqlamaslik kuzatiladi. Shunday

qilib, fonetik-fonematik rivojlanmaganlik guruhiga kiruvchi bolalarning og‘zaki nutqida quyidagi talaffuz kamchiliklari kuzatiladi:

a) tovushlarni artikulyasion jihatdan oson bo‘lgan tovushlarga almashtirish;

b) bir yoki bir nechta tovushni buzib talaffuz qilish;

v) bir yoki bir nechta tovushning yo‘qligi;

Fonematik idrokning buzilishi:

a) fonemalarni o‘z nutqi va boshqalar nutqida aniq farqlamaslik (birinchi navbatda jarangli-jarangsiz, sirg‘aluvchi-shovqinli, shovqinli-affrikat tovushlar);

b) tovushlarni oddiy analiz va sintez qilishga tayyor emaslik;

v) nutqning tovush tarkibini analiz qilishdagi qiyinchiliklar;

Ko‘pincha tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz va idrok qilish bilan birga ko‘p bo‘g‘inli so‘z va so‘z birikmalarini talaffuz qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Logopedik-rivojlantiruvchi ishlariniig asosiy yo‘nalishlari korreksion maktabgacha tarbiya muassasalarida ta’limning nutq kamchiliklariga ega bo‘lgan bolalarni tarbiyalash bolalar bog‘chasi tarbiya dasturiga muvofiq tashkil qilinadi. Fonetik-fonematik nutq kamchiligiga ega bo‘lgan besh yoshli bolalar dasturda ommaviy tipdagi maktabgacha tarbiya muassasalarning maktabga tayyorlov guruhlariga mo‘ljallangan bilim, ko‘nikma va malakalar hajmini o‘zlashtirishlari keraq Fonetik-fonematik jihatdan rivojlanmagan bolalar guruxlariga olib kelingan bolalar 9 oy ichida umumtalim maktabida muvaffaqiyatli bilim olish uchun zarur bo‘lgan asosiy topshiriqlar, ko‘nikma va malakalar hajmini o‘zlashtirib olishlari lozim. Nutq faoliyatining ayrim tomonlarini rivojlantirishga qo‘yiladigan talablarni aniqlash maksadida quyidagi maxsus ishlar amalga oshiriladi: talaffuz va fonematik idrokni shakllantirish; atrof-muhit bilan tanishtirish va nutq o‘stirish. Tuzatuvchi ta’limning maqsadi: bolalarda umumiy va nutq nuqsonini tuzatish hamda bolalarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus logopedik metod va usullarni qo‘llash bilan bolaning yoshiga muvofiq lug‘at boyligi va mustaqil nutq bilan birga to‘g‘ri, aniq ravon nutqni tarbiyalashdan iboratdir. Logopedik ish talaffuz malakalarini shakllantirish, fonematik idrokni, tovushlar analizi va sintezi malakalarini rivojlantirish yo‘nalishlari bo‘yicha olib boriladi. Tuzatilgan nutqiy material ustida quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- bolalarda so‘zning morfologik tarkibiga va so‘zlarning o‘zgarishiga e’tiborni jalb etish hamda so‘zlarning gapda bog‘lanishini rivojlantirish;
- bolalarda oddiy yoyiq va qo‘shma gaplarni to‘g‘ri tuzish, nutqda turli konstruksiyadagi gaplarni egallash;
- ko‘nikmalarini tarbiyalash;
- nutqni rivojlantirish;
- lug‘atni boyitish;
- talaffuzni to‘g‘rilash asosida savodga tayyorlash.

Tarbiyachi olib boradigan mashg‘ulotlarda bolalarning atrofdagi predmetlar va hodisalar haqidagi tasavvurlar hosil qilish va ularni tizimlashtirish, tabiiy va ijtimoiy hodisalar bilan tanishtirish bilan bir vaqtda bolalarning lug‘at boyligi kengaytiriladi, so‘zlashuv va tasviriy, hikoya nutqi rivojlantiriladi.

Shunday qilib, bolalar nutqi turli yo‘llar bilan rivojlantirib boriladi, lekin bir maksadni ta’lim va tarbiya berish jarayonida bolalarning nutqiy taraqqiyotidagi kamchiliklarini yo‘qotish va uni maktabda ko‘nikma va malakalar olishga tayyorlashni ko‘zda tutadi.

Ta’limiy shakldagi mashg‘ulot – o‘yin bolani yangi faoliyatga o‘tish uchun tayyorlaydi. Jumladan, guruh bilan ishlash chog‘ida tanlangan mavzu sir tutiladi, toki, bola u yoki bu topshiriqni bajarish jarayonida mustaqil ravishda mashg‘ulot mazmunini bilib olsin. Masalan, logoped kaftidagi ko‘k doirani topish va qayerdaligini eslab qolish. Bolalar ko‘k doirani yig‘ishtirib olishadi va ular joyini aytib berishadi: stol ustida, stul tagida, stakan ichida, devor yoki doskaga osilgan. Endi logoped ko‘zlarini yumgan holda, ko‘k doira qayerda yotganini so‘z orqali bilishni taklif etadi va “s” tovushini cho‘zib, “sochiq”, “ sovun”.

Savol: so‘zda qanday tovush ko‘proq eshitilayapti?

Javob: “S” tovushi.

Logoped: Bugun qaysi tovush Bilan tanishar ekanmiz?

Javob: “S” tovushi bilan tanishamiz.

Logoped mashg‘ulot boshida tashkil etgan jarayon bolalar bugun qaysi tovush Bilan tanishlarini mustaqil aniqlashga yordam beradi. Bolalar uchun eng qiziqarli, yoqimli mashg‘ulot jamoa bo‘lib o‘tkaziladigan mashg‘ulotdir. Unda faqatgina bolalar emas, balki, o‘qituvchi – logoped, pedagog, musiqa raxbari va psixologlar ham ishtirok etadilar. Har bir murabbiy o‘z guruhi uchun o‘yin, topshiriq, boshqotirma, rebus, sxemalar tayyorlaydi. Ayniqsa, magnitli tasma yozuvlari va video materiallardan unumli foydalanish mashg‘ulot ta’sirchanligini oshiradi, uning hayotiy va jonli bo‘lishini ta’minlaydi. Natijada bolalarda ta’limga nisbatan qiziqish yanada ortadi, ular o‘zlari qaysi topshiriqlar e’tiborga molik ekanligini ayta boshlashadi. Jamoaviy mashg‘ulotlar umulashtiruvchi ahamiyat kasb etib, ularda bolalar muayyan vaqt davomida egallagan bilim va malakalarini namoyish etadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsonga ega bo‘lgan bolalar diagnostikasi.https://hozir.org/psixik-va-jismoniy-rivojlanishida-nuqsonga-ega-bolgan-bolalar.html

2. Muzaffarova. X. Rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalar rivojlanishida mehnat ta’limining o‘rni. Abdulla Qodiriy nomidagi JDPI Pedagogika-psixologiya fakulteti Defektologiya-yo‘nalishi o‘qituvchisi

3. https://hozir.org/mavzu-aql-va-jismoniy-rivojlanishda-nuqsoni-bolgan-bolalar-gur.html